

OLLAKARIZKETAKO FUSILATUAK

Lurrak garrasika jarraitzen du

Francoren heriotzaren ondoren, 1936ko fusilatuen senideak haien gorpuak berreskuratzen hasi ziren Nafarroan. Hasierako desobiratze haiek ezkutuan egin ziren, erakundeen laguntzarik gabe; hainbat herritar eta apaiz konprometituren ekimena izan zen, Ollakarizketako hobian 1979an Sartagudako bizilagunek egindakoa kasu. Baina berrogei urte geroago jarraitzen dugu lur beretik hezurak ateratzen. Nola liteke?

 URKO APAOLAZA AVILA MAURO SARAVIA

1 980ko otsailaren 23an, duela 40 urte, Erorien Haranean ehortzita zeuden 133 nafarren gorpuak berriz itzuli zituzten euren sorterrira: Azagra, Lodosa, Allo, Larraga, San Adrian... Francoren obra kolosala betetzeko lapurtuak izan ziren urte batzuk lehengo. Lekualdatzea isilean negoziatu zen UCDren gobernua-rekin, eta balio du irudikatzen 1936ko fusilatuen senideek zeukaten antolaketaren maila eta egindako lan eskerga. Gaur egun, toki ilun hartatik hezur bakar bat mugitu nahi duenak harlauza judicial handi batekin egingo du topo.

Trantsizioko urte haietan baina, senideak azkar mugitu ziren eta Nafarroako hainbat tokitan frankistek gerra zibilean bide bazterretan utzitakoak desobiratu zituzten. Sartagudako bizilagunek 1979an ekin zioten Ollakarizketan –Iruñetik dozena bat kilometrora– aitzur kolpez lurra mugitzeari: hamazazpi gorpu aurkitu eta soinean zituzten objektuen bidez jakin zuten euren senideak zirela.

Hamarkadatan isilik eta zapalduta egon ondoren, emozioak dantzaz zebiltzan: “Negar asko egin dugu, asko. Baina gustura gaude herrian daudelako berriz, ez baitzituzten inoiz eraman

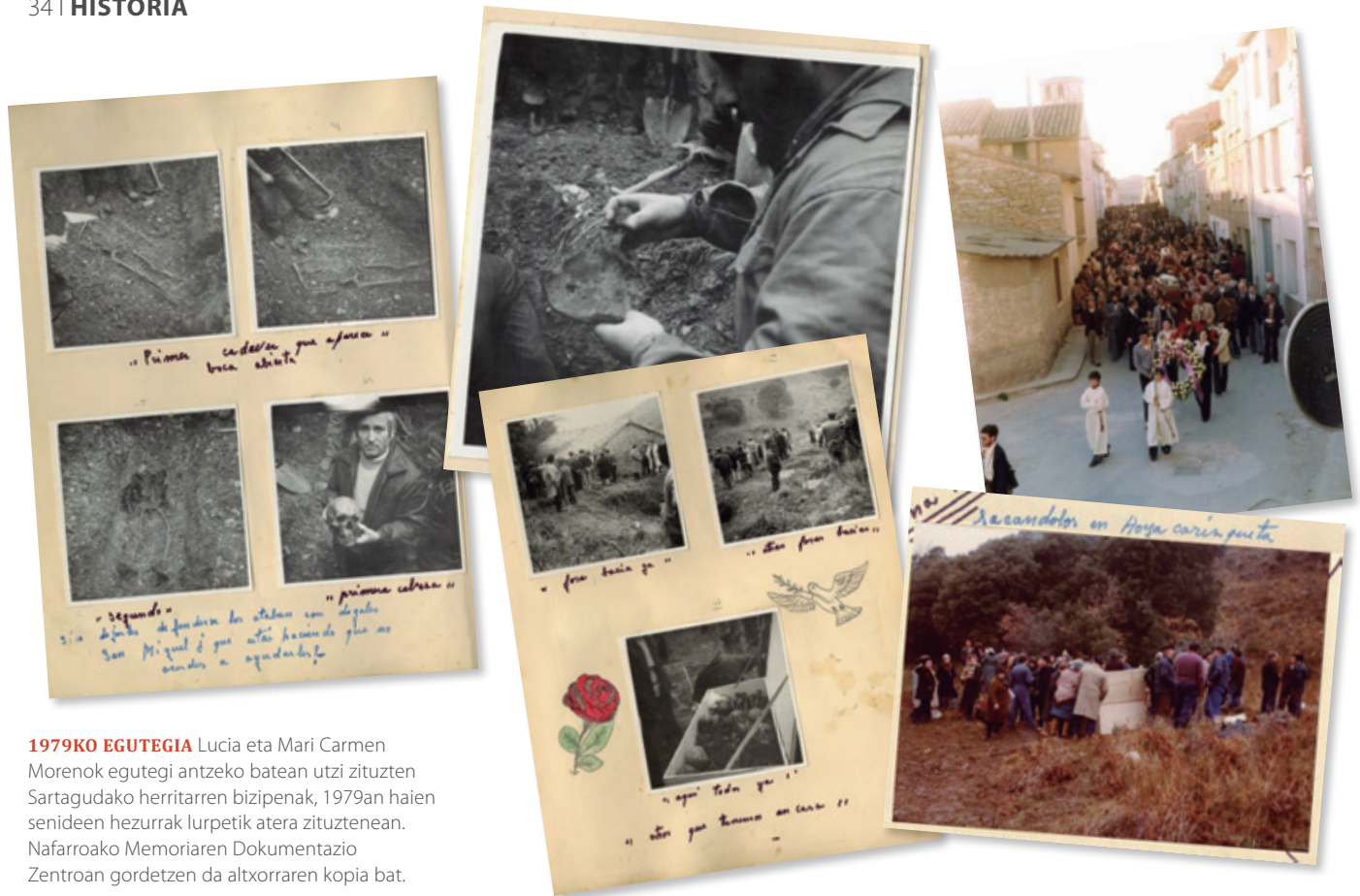
behar”. Lucía eta Mari Carmen Morenok desobiratzeaz egindako egutegian ageri dira sentimendu horiek guztiak, argazki, zerrenda, ohar eta poemaz osaturik; Nafarroako Memoriaren Dokumentazio Zentroan gordetzen da altxorra.

2019ko irailean Arazandiko teknika-

riek berriz induskatu dute eremua Nafarroako Gobernuak eskatuta, eta oraingoan ere Lucía bertan izan da. Beste hogeitaz lagunen gorpuzkinak azalerazi dituzte Ollakarizketan, baina gehiago egon daitezkeela uste dute. Berrogei urte geroago lurrak garrasika jarraitzen du.

1979KO EGUTEGIA Lucia eta Mari Carmen Morenok egutegi antzeko batean utzi zituzten Sartagudako herritarren bizipenak, 1979an haien senideen hezurak lurpetik atera zituztenean. Nafarroako Memoriaren Dokumentazio Zentroan gordetzen da altzorraren kopia bat.

GORA SARTAGUDA!

1936an gerra lehertzean, erretagoardian harrapatuta geratu ziren nafar errepublikar ugari eta fusilatua izan ziren sistematikoki. Erriberako herri ezkertiarrek sufritu zuten krimen hura gehien, baina haien artean Sartaguda ikur bilakatu da. Piperrak punk taldeak 90eko hamarkadan abesten zuen gisan, “beti muturreko eta gogor, beti erradikal”.

Sartagudako jaun eta nagusi Infantadoko dukea zen, bera zen etxe zein soro guztien jabe, berak agintzen zuen zeini eta zein preziotan “alokatu” lurra. Hala, Bigarren Errepublikan justizia sozialaren alde borrokatu izana odolez ordaindu zuten sartagudarrek: 86 pertsona fusilatutakoak, 1.200 biztanleko herrian. Egun, Infantadoko dukearenak ziren 6.000 metro koadroko espazioan Oroimenaren Parkea jaso dute, Nafarroan faxistek hildako 3.500 lagunengatik.

Erreketek eta falangisten krudelkeria oso urrun iritsi zen 1936ko hilabete haietan. Jendea modu basatian hiltzeaz gain, haien gorpuak han eta hemen barreiatu zituzten, gertuko desesperazioa eragiteko asmoz –Azkoiengo fusilatua, adibidez, 33 toki desberdinetan lurperatu zituzten–. Ez da harrizkoa

beraz, fusilatuen senideak oraindik lurralde osoan barna ibili behar izatea hezur bila, Sartagudakoak 1979an ibili ziren bezala.

2015ean aldaketaren gobernua mar txan jarri zenetik 109 gorpu berreskuratutakoak Nafarroan 23 hobitatik –horietako bat da Ollakarizketakoa– eta 2020an beste hogeitaz indusketa egitea aurreikusi dute. Nafarroako Memoriaren

Desesperazioa sortu
asmoz, fusilatuen
gorpuak barreiatu egin
zituzten 1936an

Institutuak osatutako mapa interaktiboan ageri denez, hirurogei hobi baina gehiagotan ez da esku hartu oraindik.

Ollakarizketan bertan ere hobi bat baino gehiago dago. 1936ko azaroaren 16an Iruñeko kartzelatik atera zituzten Sartagudan atxilotutako pertsona ugari, eta Ollakarizketako Iruzkun kontzejuko

borda baten barruan gau osoan eduki ostean, hurrengo egunean fusilatutakoak ziren denak. “Buru hezurak zulatuta”, “besoa hiru tiroarekin”, “burua hautsita”, “buru gehiago”... Halaxe deskribatzen du Moreno ahizpen bildumak, argazkiz argazki, 1979an lurra mugitzen hasi zirenean aurkitu zutena.

NAFARROAN INON BAINO LEHENAGO

Gerra zibilean fusilatua bilatzen eta desobiratzen Espainiako Estatuko lehenengotakoak izan ziren Nafarroan. Zergatik? Paloma Aguilar politologoak *Kamchatka* kultur aldizkarian azaldu duenez “Nafarroan askok ez zuten itxaron lehen udal demokratikoa osatu arte, horrek erakusten du beste babes bat izan zutela eta hobeto koordinatu zirela”. Herrietan gestora batzordeak sortu ziren –sarritan apaizek lagunduta, baina beti herri ekimenetik– eta *itzulera operazioa* jarri zuten abian, Azkoiengo Josefina Camposen eskutik.

Horrek guztiak aurretik inurri lan handia behar zuen ordea: Jose Maria Jimeno Jurio ikerlariarena. 1974an ekin zion fusilatuen zerrenda osatzeari, eta urteak eman zituen datuak biltzen eta

2019KO INDUSKETAK

Ollakarizketako hobia Nafarroako hirugarren handiena da; azken indusketetan beste 20 lagunengorpuak berreskuratu dituzte. Aranzadiko teknikaren lanak jarraitzen izan ziren ikasleak, erakundeetako ordezkariek eta herritarrak. Goian ezkerrean, Lucía Moreno, duela 40 urte toki berean hezurak ateratzen aritu zen sartagudarra ageri da kaosaren erdian eserita, hobiari begira.

emaitzak publikatzen *Punto y Hora* aldizkarian, heriotza mehatxuak tarteko -Pamiela argitaletxeak bi liburukitan kaleratu berri du lan hori guztia orain-. 1978ko martxoan Marcillan 38 hildakoren aldeko meza eta omenaldia egin zen lehen aldiz, ondoren etorri ziren Erriberako beste hamaika herritakoak: Azkoien, Faltzes, Andosilla, Carcar, Caparroso... "Baina ez zen erraza izan -dio Aguilarrek- oztopo administratiboak gainditu behar izan zituzten, baita hori guztia atzean utzi behar zela uste zutenen ezin ulertua ere".

Apaizek, beraien homilietan behin eta berriz errepikatu zuten fusilatuen oroimena berreskuratzeko saiakerak ez zuela intentzio politikorik; inkontrolatuen eta Sanfermin gorrien garaia dira... Hainbat iturriren arabera Nafarroan eta

Errioxan zientoka lagun desobiratu zituzten 1978-1981 epealdian. Gero estatu kolpe saiakera gertatu zen, eta berriz ere urteetako isilunea, 2002an Nafarroako Fusilatuen Senitartekoen Elkarteak sortu zen arte.

"TIROA JOTZEN ZIETEN BIHOTZEAN"

Ollakarizketan iaz egindako indusketa- ren lehen hari muturra *Eusko Folklore*-n 2007an argitaraturiko ikerketa etnografiko batetik dator. Felix Etxaleku bizilagunaren testigantza harrigarria jasotzen zuen: "Egun hartan 17 ekarri zituzten binaka lotuta, bordan sartu zituzten bildotsak balira bezala, eta jadanik lotu gabe, pistoladun batek tiroa jotzen zien bihotzean, bigarren batek azken tiroa jotzen zien gero. Hobira erdi tente botatzen zi-

tuzten, zutik, gehiago kabitzeko. Ez dut sekula ahaztuko".

2018an Fernando Mikelarena historialariak lekukotza horri erreparatu zion, hilketa masiboa oso ondo deskribatzen zuelako. Areka elkarteko Orreaga Oskotzekin batera txostena osatu zuten Nafarroako Oroimenaren Institutuaren-tzat, toki horretan prospekzioak egin ahal izateko.

Prospekzio horien emaitzak eskuan, 2019ko irailaren 30ean goizeko 9:00etan hasi ziren lanean Aranzadikoak, baina ez zeuden bakarrik, begira izan zituzten bigarren hezkuntzako 150 ikasle eta beste hainbat jende ere. Denera lau hobi eta hogeitaz hamar lagunengorpuak aurkitu zituzten bi egunetan. Handik gertu, Txulapaingo zonaldean, hobi gehiago daudela uste dute. ●